

Postprint

This is the accepted version of a paper published in *Arbetsmarknad & Arbetsliv*. This paper has been peer-reviewed but does not include the final publisher proof-corrections or journal pagination.

Citation for the original published paper (version of record):

Bergman, A. (2011)

Recension av Gunnar Gillbergs publikation *Individualiseringens villkor: Unga vuxnas föreställningar om arbete och självförverkligande*.

Arbetsmarknad & Arbetsliv, 17(2): 75-80

Access to the published version may require subscription.

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kau:diva-8910>

Ann Bergman



Gunnar Gillberg:

Individualiseringens villkor: Unga vuxnas föreställningar om arbete och självförverkligande

Doktorsavhandling, Skrifter från institutionen för arbetsvetenskap nr 7, Göteborgs universitet, 2010

Gunnar Gillbergs ambition med sitt arbete är att bidra till en ökad förståelse för vilken roll arbete spelar i unga vuxnas liv, i synnerhet i relation till deras drömmar och föreställningar om vad ett bra liv är. Han vill också belysa vilka faktorer som påverkar de strategier unga vuxna utvecklar och det handlingsutrymme de möter i försöken att nå fram till ett önskvärt liv. Visst låter det intressant? Det *är* intressant, i synnerhet då avhandlingen förenar originalitet med klassiska arbetsvetenskapliga spörsmål. I Gillbergs arbete får vi nämligen ta del av den bitterljuva kombinationen av drömmar, hopp och tvivel, men också den villkorsmässiga realitet som präglar vårt samtida arbets- och samhällsliv.

Avhandlingens syfte och dess utgångspunkter

I de två inledande kapitlen introduceras läsaren till problemområdet, syften och frågeställningar. Gillberg (s 27) formulerar två syften: "På ett övergripande plan kommer individualiseringstesens att kritiskt granskas och undersökas. Avhandlingen kommer också att undersöka hur unga vuxnas föreställningar om arbete och självförverkligande gestaltar sig samt analysera vilken betydelse deras respektive bakgrund och livsvillkor har." Gillbergs ambition är att sammanföra dessa två analytiska nivåer och därmed lämna ett teoretiskt bidrag som dels utvecklar individualiseringstesens, dels ökar förståelsen för unga vuxnas livsvillkor och förhållningssätt till arbete och självförverkligande. Den övergripande frågeställningen där individer, deras reflexiva förhållningssätt och strukturella villkor sammanförs lyder således: "Hur föreställer sig och hanterar unga vuxna förhållandet mellan arbete och självförverkligande och vilken roll spelar den enskildes strukturella

Ann Bergman, docent i arbetsvetenskap,
Avdelningen för arbetsvetenskap,
Karlstads universitet.
ann.bergman@kau.se

villkor för dessa föreställningar, strategier och handlingar?” (s 29).

Gillberg ställer inledningsvis frågan om avhandlingen handlar om en viss livsfas eller om social förändring. Han besvarar den genom att konstatera att det i första hand handlar om social förändring och hur denna tar sig uttryck på individnivå – i det här fallet bland unga vuxna. Jag är benägen att hålla med; det här är en avhandling om social förändring, men också om reflexivitet.

Innan vi går vidare för att se hur Gillberg tar sig an denna problematik kan det vara på plats att identifiera den grupp som är föremål för Gillbergs intresse, nämligen unga vuxna. Det rör sig om personer i åldern 21–29 år och som därmed anses vara i en fas i livet där man börjat formulera tankar kring sina livsprojekt och där vissa är på väg in i eller redan är inne i yrkesliv och familjebildning.

För att bemöta ambitionen som framförs i de inledande kapitlen ägnas det tredje kapitlet åt en grundlig genomgång av Gillbergs ontologiska och metodologiska utgångspunkter, vilka i allt väsentligt vilar på den kritiska realismens vetenskapsfilosofi. Genomgången vittnar om ett stort intresse för och därtill goda kunskaper inom det vetenskapsfilosofiska området. Kapitlet är förhållandevis omfattande och måhända ett resultat av författarens fascination av den kritiska realismens helhetskoncept. Beskrivningarna blir emellanåt tämligen ingående och vissa delar hade kunnat presenteras på en mer principiell nivå.

Trots att Gillberg står tämligen stadigt i den kritiska realistiska myllan förhåller han sig alltså kritisk till densamma. Det är i första hand Margaret S Archers analytiska dualism som diskuteras. Eventuella betänkligheter till trots menar dock Gillberg att styrkan med den analytiska dualismen ligger i att den förmår att hantera det faktum att både agenter och strukturer rymmer mekanismer som får saker och ting att hända i samhället. Agenter har emellertid intentioner, vilket inte strukturer har. Och det är just dessa intentioner – eller rättare sagt agenters förmåga till reflexivitet och en så kallad inre konversation – som Gillberg till stora delar bygger sin avhandling på. Den inre konversationen är ett uttryck för individens reflektion över sin sociala situation och detta reflexiva moment påverkar vilka livsval man gör och vilka projekt man driver.

För att komma åt interaktionen mellan struktur och agent och på så sätt nå fram till den inre konversationen har Gillberg valt en realistisk biografisk ansats. Avhandlingen bygger på intervjuer av 22 unga vuxna. Av dessa ingår tio i en treårig entreprenörs- och projektutbildning vid Malmö högskola, ”Kaospilotutbildningen”, medan tolv arbetar inom tillverkningsindustrin – närmare bestämt på Volvo Cars i Göteborg.

Den teoretiska inramningen

I kapitel fem och sex återfinns avhandlingens teoretiska stomme. I det första av de två kapitlen behandlas relationen mellan arbete och social förändring samtidigt som det övergripande syftet med kapitlet är att ta sig an fenomenet individualisering. Den teoretiska genomgången är omfattande, nyanserad och framför allt problematiserande. Utifrån i första hand Castells, Beck, Giddens och Bauman, åskådliggör Gillberg det problematiska i att se individualiseringen som ett uttryck för en ökad individuell frihet och en generell upplösning av begränsande strukturella villkor.

Trots ett kritiskt förhållningssätt till individualiseringstesen tar inte Gillberg avstånd från den – snarare tvärtom. Hans teoretiska diskussion mynnar nämligen ut i att individualiseringen inte ska ses som en följd av upplösningen av de strukturella villkoren, utan snarare som ett resultat av en förändring av dem. Gillberg menar således att individualiseringstesen är samhällsvetenskapligt legitim i den mån man betraktar den som resultatet av en process där individen tvingas ta ansvar för och konstruera sitt eget liv.

För att skapa en förståelse för individualiseringens strukturella sammanhang lyfter Gillberg fram övergripande villkor som globalisering, avtraditionalisering och nyliberala politiska strömningar. En följd av dessa villkor är en polariserad arbetskraft där somliga har flexibla, kreativa och självständiga jobb, medan andra finns i jobb som innebär en högre grad av styrning och kontroll och som därtill i högre grad är utbytbara. Oavsett vilket segment man tillhör menar Gillberg att individen kommit att bli mer central än kollektivet. Traditionella kollektiva och sociala identiteter bryts sönder i takt med att individen i allt högre grad själv förväntas välja, planera och strukturera sitt liv. Individen får härigenom en alltmer individualiserad syn på sig själv och sin omgivning, vilket kan ses som en ny form av sekundär socialisationsprocess som bidrar till en ökad grad av reflexivitet. Gillberg utvecklar här sina tankegångar kring avhandlingens mest centrala begrepp – reflexivitet – då hans sätt att förstå konsekvenserna av det förändrade samhället sker med hjälp av hur individer reflexivt förhåller sig till sin omgivning.

Ytterligare ett grundläggande begrepp i Gillbergs analys är kontextuell diskontinuitet såsom det utvecklats av Archer. Det senmoderna samhället präglas nämligen av att olika strukturella processer går olika fort. Den generationsövergripande socialisationen försvåras, vilket leder till en kontextuell diskontinuitet där människors drömmar, förväntningar och behov hamnar i otakt med de möjligheter som de kontextuella villkoren erbjuder. Diskontinuiteten underminerar ett stabilt och sammanhängande ramverk och bidrar till att gamla erfarenheter inte längre är lika användbara. I stället utvecklas en ny form av reflexivitet som i sin tur får konsekvenser för hur vi förhåller oss till de nya strukturella/kontextuella villkoren.

I kapitel sex tas ett första steg i riktning mot att knyta an tankarna kring social förändring och arbetslivets förändrade former till teorier som utvecklats rörande ungdomars och unga vuxnas situation idag. Kapitlet syftar vidare till att öka bakgrundsförståelsen för avhandlingens målgrupp, det vill säga unga vuxna och deras föreställningar och reflexiva förhållningssätt till arbete och självförverkligande.

Resultat

I kapitel sju presenteras resultatet av den empiriska studien som återges i form av ett antal sammanhängande berättelser. Jag ska inte gå in på dessa utan nöjer mig med att konstatera att de är synnerligen läsvärda och den empiriska genomgången är väl disponerad både vad gäller omfång och innehåll.

Efter att ha gått igenom vad som kännetecknar den grupp unga vuxna som ingår i Kaospilotutbildningen konstaterar Gillberg att det är en relativt homogen grupp (medelklass)ungdomar både vad gäller bakgrund och värderingar – trots att de själva gärna ser sig som en salig blandning av människor. I samband med sin utbildning är de synnerligen tränade i att formulera sina framtida planer i termer av projekt, de anser sig vara sin egen lyckas smed, de vill göra sin grej och därmed förverkliga sina planer och drömmar. Dock finner Gillberg en ambivalens bland Kaospiloterna beträffande autonomin som å ena sidan ses som viktig och önskvärd i samband med ambitionen att kunna förverkliga sig själv, men som å andra sidan skapar en oro för de krav och förväntningar som riktas mot individen. Gillberg plockar här upp en tråd som har att göra med att dessa individer känner att de måste vara med och förändra samhället och att de i många fall uttrycker en önskan om att göra någon form av motstånd eftersom de själva anser att de inte passar in i samhället i dess nuvarande form. Denna ovilja till att förlika sig med traditionella normer och värderingar tolkar Gillberg som att deras situation kännetecknas av påtagliga spår av kontextuell diskontinuitet.

Gillberg går sedan över till att beskriva Volvgruppen. De intervjuade befinner sig i en traditionell tillverkningsindustri organiserad i enlighet med lean produktion, där kraven på kvalitet och ständiga förbättringar leder till en vardag som präglas av kontroll, standardisering och rutiner. Den situation som dessa unga vuxna befinner sig i skiljer sig markant från Kaospiloternas. Det finns emellertid en faktor som förenar dessa två grupper, nämligen att de har påverkats av och på olika sätt förhåller sig till den liberala retoriken kring individens eget ansvar.

När Gillberg sammanfattar berättelserna som illustrerar Volvgruppen konstaterar han att arbetet på Volvo ses som något tillfälligt. Det är vidare en arbetsplats som de inte aktivt valt utan de har hamnat där beroende på en rad olika omständigheter. Dock tenderar denna tillfällighet att permanentas. Det framgår vidare att det råder en högre grad av kontextuell kontinuitet för dessa än för Kaospiloterna. Deras handlingsmönster ligger mer i linje med de förväntningar

och praktiker som omger dem. Även i denna grupp finns det en vilja att kunna forma sitt eget liv, men till skillnad från Kaospiloterna handlar den om att skapa en trygghet i form av familj, fast arbete och bostad. Den ambivalens som framkommer här tyder på att man å ena sidan är tacksam och i viss mån stolt över att ha ett arbete där man tjänar bra, men å andra sidan uttrycks en viss skam över att man inte kommit vidare i livet.

Analys och slutsatser

I kapitel åtta analyseras intervjuerna i ljuset av det teoretiska ramverket och i samband med detta mejslas ett antal centrala perspektiv ut, vilka på olika sätt är knutna till frågan om strukturella villkor och reflexiva förhållningssätt. Ett bärande tema i analysarbetet är att visa hur den kontextuella diskontinuiteten får olika konsekvenser beroende på vilka resurser den enskilde individen har till sitt förfogande. Kapitlet vittnar om att Gillberg är påläst – kanske lite för påläst. Att sammanfatta kapitlets nyansrikedom är svårt och detta beror främst på att dispositionen och därmed den analytiska tågordningen inte är helt enkel att följa och det är många teoretiska vinklingar man får ta del av. Gillbergs analys omfattar breda generella tendenser i samhället i form av hur nyliberala politiska vindar tillsammans med informationsteknologin och den globaliserade ekonomiska utvecklingen kommit att präglå båda gruppernas situation. Analysen riktas även mot en psykobiografisk domän och individens känslor i form av skam, skuld, stolthet, tvivel och självförtroende.

Kaospiloterna och Volvoarbetarna upplever likartade krav från samhällets sida, nämligen att det är upp till dig själv att komma någonstans. Det finns emellertid en avgörande skillnad mellan grupperna och det är hur man ser på realiserbarheten när det gäller att förverkliga sina drömmar. Utifrån sina analyser av sitt empiriska material kokar Gillberg ner denna skillnad till begreppet självförtroende som är definierat som tillgång eller brist på prestationstillit. Hos Kaospiloterna finns en övertygelse om att lyckas, bara de orkar och håller hela vägen fram. Hos Volvoarbetarna råder det däremot en tveksamhet som beror på ett ifrågasättande av den egna förmågan och motivationen. Detta hindrar emellertid inte att båda grupperna anser att självförverkligande inom ramen för arbetet är viktigt.

Kapitlet avslutas med en sammanfattande modell över förhållandet mellan kontextuell diskontinuitet, strukturella villkor och reflexiva förhållningssätt hos hela gruppen unga vuxna i generell mening. Utfallet blir: ambivalens, autonomi och motstånd och som i många avseenden kan kopplas till en slags brist eller tillgång på såväl inre som yttre resurser. Det ambivalenta förhållningssättet är ett uttryck för en medvetenhet om att villkoren förändrats, men som präglas av en osäkerhet relaterad till bristande resurser. Ambivalensen kommer tydligast till

uttryck i försöken att hantera spänningen mellan det man ”borde” göra och det man i realiteten gör. Det autonoma förhållningssättet innebär att möjligheter öppnar sig i relation till de allt mer individualiserade livsvillkoren. Resultatet blir en strävan efter att bli framgångsrik genom att avancera vertikalt. Baksidan är en risk för utmattning och prestationsångest. Det tredje reflexiva förhållningssättet är motstånd. Detta motstånd tycks växa fram ur en känsla av brist på överensstämmelse mellan de möjligheter som samhället har att erbjuda och drömmen om ett bra liv. Denna motsättning resulterar i en lateral förflyttning och ett försök att upprätta alternativa livsstilar och relationer till arbetet och samhällets krav.

I kapitel nio förs en friare diskussion om de aspekter och perspektiv som går att relatera till avhandlingens slutsatser. Vidare anlägger Gillberg ett samhällskritiskt perspektiv då han noterar att hans fynd är relevanta att ställa i relation till den nedmontering av välfärdsstaten som pågår. I en tid av diskontinuitet och förändring kan en välfärdsstat bidra till att kompensera frånvaron av vissa resurser som krävs för att förverkliga sina drömmar och leva ett gott liv bland somliga grupper – eller snarare klasser.

Till sist

Gillbergs avhandling utgör ett värdefullt samhällsvetenskapligt bidrag till diskussionen kring fenomenet reflexivitet i allmänhet och i relation till arbete i synnerhet. Begreppet har kommit att utgöra en viktig del inom samhällsvetenskapen och inte minst inom sociologin. Dess popularitet har i vissa avseenden inneburit en slags urvattning av begreppet då det använts – i det närmaste – synonymt med det moderna alternativt postmoderna samhället. I Gillbergs fall förs en övertygande diskussion kring vikten av att situera reflexiviteten i ett socialt och materiellt sammanhang och inte se det som en generell upplösning. Gillberg visar att en strukturell och kontextuell analys av de situationer där individers reflexivitet aktiveras är av stor vikt. Boken visar vidare att klass fortfarande är ett socialt fenomen att räkna med. Trots att reflexiviteten är förenad med en förändringspotential är den faktiska möjligheten till självförverkligande långt ifrån realiserbar för alla.